

Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció I—II.
Membrán könyvek. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1985.

A Grétsy László által szerkesztett kétkötetes tanulmánygyűjteményt az az igény keltette életre, hogy szükségessé vált a nyelvészeti és az egyre szélesedő tömegkommunikáció-kutatások eredményeit összevetni.

Ugyanannak a dolgnak több nézőpontú vizsgálata új összefüggések meglátásához vezethet. Ennek érdekében vállalta fel a szerkesztő, hogy a kötetben egymás mellé kerültek a pszichológiai, szemiotikai szempontú, szociológiai, nyelvészeti elemzések.

A tanulmánygyűjtemény a MTA tudományos tervtémáinak keretében készült el. A vizsgálatok az 1976—1980 közötti rádió- és tévéműsorokhoz, illetve sajtóközleményekhez kötődnek.

Az első kötet egészét Wacha Imre *Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a rádióban és a televízióban* című tanulmánya teszi ki.

A második kötetben található Buda Béla: *A tömegtájékoztató nyelvének néhány kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátossága* című írása; Heltainé Nagy Erzsébet: *A megszólalás kulcsa a másik embernél van* című munkája; Huszár Ágnes: *A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana* című elemzése; és Kemény Gábor: *Kép és kommunikáció* című tanulmánya. A gyűjteményt igényesen összeállított szakirodalom- és forrásjegyzék zárja.

*

**Wacha Imre: Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese
a rádióban és a televízióban**

I. A rádió és a televízió hangjáról általában

Egységes nyelvváltozatnak tekinthetjük-e a rádió, a televízió nyelvét? A közvéleményt képviselőknél többnyire megegyeznek a nézeteik, hogy magyartalan, nyelvhelyességi szempontból bírálható, sőt a szép magyar beszédre káros a rádió és a televízió hangja. A rádiós stílust vizsgáló szakemberek árnyaltabban fogalmazzák, s vitás kérdéseiket a nyelvi norma köré csoportosítják a rádiós műfajok, szerepek (hír, kommentár, bmondó, riport, szakértő stb.) függvényében. A rádióműsorok témáinak, céljainak, s így hangvételének sokfélesége megköveteli, illetve hozza magával a változatos nyelvi stílust (pl. spontán szövegalkotás, írásművek „hangosítása” a reprodukálás vagy interpretálás szándékával).

A rádió és televízió beszédének vizsgálatához két nagy műfajtypus, az irodalmi igényű nyelv és az informatív igényű stílus hangzásformája kínálja a legegységesebb feltételeket.

II. A rádiós, tévés beszéd fő akusztikus stílus kategóriái

Irodalmi igényű beszédnek nevezi a szerző a végső fokon irodalmi vagy írásos fogantatású rádiós/televíziós beszédprodukciókat (regények, színművek rádiós, televíziós változatai), melyeket hivatásos beszélők (színészek, előadóművészek) reprodukálnak,

interpretálnak. Az ilyenfajta szövegmondásra rányomja bélyegét a szerep (főként az akusztikumban: megemelt hangerő, mesterkéltségszerű hangszín, túlzott artikuláció stb.).

Az informatív stílus kategóriájába kerülnek a többi, tájékoztató-ismeretterjesztő-politikai beszédstílusok, melyek többnyire sajátos akusztikummal, nyelvhasználati ismervekkel jellemezhetők. E műfajokat elsősorban közvetlen vagy közvetett kommunikációs viszonyok határozzák meg (riport, beszélgetés, hírolvasás, narrátori szövegmondás, műsorvezetés stb.). E stílus kategóriába tartozó fajokon belül a szerző nyolcféle beszélt nyelvi réteget különböztet meg.

1. Az igényes, irodalmi nyelvi kiejtés és beszéd: az ilyen megszólalás hangzása a reprodukív/interpretatív stílusnak felel meg; viszonylag kevesen — színészek, szónokok, közéleti személyiségek — beszélnek. 2. A közlő prózai beszédstílus: szándékában az egész magyar nyelvterület kiejtését egységesítő beszédmodor. Művelt, anyanyelvi kultúrával rendelkező, szűk réteg (bemondók, szakelőadók, riporterek) beszél. A reprodukív stílus hangzása jellemző. 3. A közéleti stílus: a felolvasás és az élőszó hangzása tartalmazza. Szorosan összefügg a „nyilatkozó” szereppel, magatartásbeli és nyelvhasználatbeli modorossággal, mellyel a beszélők nyelvi műveltségük hiányosságait ellensúlyozzák. 4. A tömegkommunikációs stílus: e kategóriába a hivatalos prózai műsorok hangzása tartozik bele (riportok, irodalmi műsorok, híradások, kommentárok, politikai, gazdasági műsorok). 5. A köznyelvi beszéd rétege: az átlagos (anyanyelvi) műveltségű, iskolázott emberek használják, természetes hangzásvilág, gazdag kifejezőképesség, szókincs vagy ennek ellentéte jellemzi. Gyakori a kiejtési, nyelvhelyességi, hangsúlyozási vétség. Többnyire a riportalanyok beszélnek. 6. A regionális köznyelv vagy nyelvjárási színezetű beszéd: főként a nyelvjárások hangállománya és dallamvilága színezi. Csak az élőszóban létezik. 7. A nyelvjárás vagy nyelvjárási beszéd: földrajzi-területi tagolódás szerinti tájegységek nyelvhasználatát, elsősorban riportalanyok beszélnek. Szóhasználat, dallamvilága, sajnos kiveszöben van. 8. A vulgáris vagy pongyola beszéd: nyelvi és magatartásbeli igénytelenségből, kulturálatlanságból fakadó beszédmodor. Több változata él: a közvetlen hangvételt tükröző oldottabb és a keresetten pongyola, szerepzavart megjelenítő stílus; valamint az alpári, közönséges (obszcén) szöveg. Ez utóbbi igen ritka. (!)

Az informatív stílus akusztikumának fő meghatározóiként a szerző A) a kommunikációs helyzetet, B) a szövegtípust, C) a szöveg megszólaltatásával kapcsolatos (akusztikus) szándékot veszi számba.

A) A kommunikációs helyzetet három alapsémára lehet visszavezetni. A valódi kommunikációs viszonyban a beszélő és a hallgató szerepe állandóan (felcserélődve) változik. Ilyen szituációban zajlanak a rádiós riporterek, de a konkrét beszédhelyzet, a más-más attitűd és az a tény, hogy a műsor a hallgatónak szól, a kommunikációs alaphelyzetet — a befogadó oldaláról — kibővíti. Ugyanez érvényes a többszereplős beszélgetésekre. Az így létrejött beszédcselekvés mindenképpen szinkron, sőt szimultán folyamat. Ez kihat a gondolatok nyelvi megformálására, a beszédmű szerkezetére, a szöveg nyelvi formájára.

Az álkommunikációs helyzetben a beszélő és a hallgatója nincs közvetlen kapcsolatban, azaz a hallgatónak nincs lehetősége a verbális visszajelzésre. A rádióban, televízióban ez a beszédhelyzet viszonylag ritka (pl. egyenes közvetítések, tudományos népszerűsítő előadások, vetélkedők, helyszíni közvetítések stb.).

A kommunikációs helyzetek harmadik fő típusában az információs alaphelyzetben

nincsenek jelen azok, akikhez a gondolatok szólnak. A rádiós műsorok informatív beszédtevékenységének jelentős része ilyen: bemondói műsorvezetés, hírek, közlemények, kommentárok, a krónika típusú műsorok stb. E műsorok nagy része felolvasás, tehát a beszélők írásműveket „hangosítanak”. Vagyis az akció (a nyelvi forma létrehozása) és a reprodukció (a megszólaltatás) aszinkron, nem egyidejű folyamat.

Az egyes szituációkban megnyilvánuló attitűdök (szándékok, érzelmek, zárkózottság, hivatalosság, meggyőzés stb.) számbavétele és elemzése a beszédvizsgálatok eddig fel nem kutatott területeire vinnének. Van viszont néhány kommunikációs attitűd, mely mind a nyelvi, mind az akusztikus forma létrehozásában meghatározó lehet, sőt közvetett formában okozója lehet a nyelvvel, hanggal való manipulálásnak is. (például a nem egyenrangú beszédpartnerek (tudásbeli, beosztásbeli, társadalmi különbségek) „lefelé” és „felfelé” irányuló nyelvi-magatartásbeli attitűdje, vagy a beszélők „feletti” harmadik személytől való függés kommunikációs következményei.)

B) A szövegtípus, a szöveg nyelvi formája, illetőleg a beszélőnek a szöveghez való viszonya más és más attól függően, hogy rögtönzésről, reprodukcióról, vagy írott szövegre épülő beszédéről van-e szó. A beszédprodukciók legfőképpen az akusztikumot tekintve különböznek egymástól.

A spontán beszéd még az előzőnél is nehezebb helyzet elé állítja a beszélőt. A gondolkodással és a szövegalkotással egy időben zajlik a hangoztatás is, meghatározott kommunikációs viszonyok között! A sajátosan rádiós-tévé eszköznek, a vágásnak e területen kevés esélye van, hiszen a nyelvi-logikai egységeket, a gesztusok teljességét szétbontani nem lehet. Vállalni kell tehát a kevésbé szerkesztett, olykor pontatlan mondatokat, a közhelyeszerű fordulatokat, a könnyen beépíthető panelszerkezeteket, a pongyola fogalmazást. Bár a hivatásos beszélőknek ezek ellen küzdeniük kell, mégis a spontán beszéd információmennyisége könnyebben eljut a hallgatóhoz, mint a feszezebb szerkesztésű írott szövegé.

Új helyzetet jelent, ha a kommunikációs folyamat írott szövegre épülő beszéd.

A leírt szöveg általában írásban való gondolkodás eredménye, és sokszor olyannyira tömör, hogy szinte megszűnik kommunikatív lenni. Az ilyen szöveget szinte lehetetlen természetes közlésmódban megszólaltatni. A más szövegének megszólaltatója nem mindig tud adekvát akusztikus eszközöket alkalmazni. Vagy mechanikusan, biztonsági olvasással szólaltatja meg a szöveget: indokolatlanul szünetet tart, túlhangsúlyoz, emelt hangfekvésben beszél, a beszélt nyelv természetes dallama eltűnik stb. Az „agymondott” vagy „elkent” szövegből pedig a hallgató nem tudja kiválasztani a lényeges hordozó információk elemeket.

C) Az írott szöveg megszólaltatásával kapcsolatos akusztikus szándék meghatározza a szöveg hangzásformáját. A mechanikus felolvasás „elkövetői” általában kevésbé gyakorlott beszélők. Nem a szöveg jelentésére összpontosítanak, hanem arra, hogy biztonságosan (hiba nélkül), és helyes kiejtéssel (ezáltal sajnos, túlhangsúlyozva), essenek túl a szereplésen. Gyakori a megemelt hangfekvésben való felolvasás, a kihasználatlan hangterjedelem s ezáltal a rossz intonálás, az indokolatlan „vesszőhanglejtés”. Az ilyen megszólaltatás nem lényegkiemelő, hatásfoka a hallgató számára a nullával egyenlő. Az értő-értető felolvasást a köznyelvi kiejtési normának megfelelően a rádió, televízió belső munkatársai produkálják. Ezekben a hangsúlyok árnyaltabbak, a beszéd dinamikája változatosabb. A nyelvi szerkezeteket általában összefogja a két tagoló szünet között egy lendülettel, azonos ritmussal haladó beszédtempó.

Az értő-értető megszólaltatás gátja a szöveg írásra fogalmazott mondatszerkesztése. A tömör, feszes szerkesztést még beszédtechnikai képzettséggel sem lehet feloldani. A fenti szövegmondás gyakran válik mechanikusan értelmes hangoztatássá. A megszólaltatás — interpretálás — élőszószzerű szövegmondás a rutinos rádiósok, televíziósok stílusformája. Nemcsak a mondatoknak, hanem a szöveg egészének értelmét és érzelmeit, indulatait közvetítik. A hangoztatás nem írásjeltől írásjelig terjed, hanem tartalmi-logikai egységeket fognak át, élénkebb, természetes beszédritmus kíséretében. Ez a stílus tekinteli leginkább kommunikációs partnernek a hallgatót, szinte oda kell rá figyelni. A túljátszás minden változatában érződik a mesterkéeltség. A beszélő nem a szövegből bontja ki a megszólaltatási formát, hanem az akusztikus eszközöket kívülről viszi rá a szövegre. (Pl. vitákban agresszív, meggyőző szándék, agitatív hangvétel stb.) A „mint-ha-stílus” a túljátszás rosszul sikerült változata. Legnagyobb veszélye, hogy el akarja hitetni a nem létező szituációt, pl. közönség jelenlétét, oldottságot, feldobott hangulatot (disco) stb.

A természetes élőszó és hangzásának problematikája más, mint az írott szövegé. A kommunikációs folyamat alaphelyzete itt mindig valóságos interakció, s a mondani-való megszerkesztése, nyelvi és hangzásformájának megalkotása egyidejűleg zajlik. Mint az összes többi, ez sem teljesen tiszta kategória. Különösképpen azért, mert a nyelvi magatartás ez utóbbiban tükrözi legközvetlenebbül az emberi, társadalmi magatartást (kódosítás, takargatás, felelősségvállalás stb.). A riportokban könnyen mellékvágányra terelődik a szó, a szöveg lazább szerkezetűvé, vagy éppen feszessé válik — eltervezett szándék nélkül. A riporter, műsorvezetői beszéd, valamint a riportalanyok, nyilatkozók, külső szakértők beszéde tartozik ebbe a kategóriába.

III. Összegzés

A rádiós, televíziós beszéd jellegét kialakító okok és körülmények bonyolult összefüggésrendszert alkotnak. A tanulmánynak nem volt szándéka részletesen tárgyalni az írott, a spontán szöveg műfajiságából, a szerző szándékából adódó kérdésköröket, a beszédművek belső tartalmi összetevőit és ezek akusztikus kihatásait.

Az egyes műfajok, megnyilatkozások vizsgálati szempontjai, stílusigényei megváltoznak, ha a műsorrészlet nagyobb műsoregység egészének összefüggéseibe helyezük bele (pl. információs műsorok hírei, hírblokkjai, ifjúsági, vetélkedő műsorok nyelvi „kívánalmi” stb.). A hallgatót (nézőt) ugyanis a stílusegység determinálja a véleményalkotásban.

A tanulmány szerzője felülvizsgálatra ajánlja a kiejtési és beszédnorma kérdéskörét. A rádiós, televíziós munkatársaknak a beszédnormát olyan, több szintre osztódó akusztikus tartományként kell felfogni, amiből ki tudják választani a gondolatnak leginkább megfelelő akusztikus eszközöket. A nyelvi forma pontossága, tisztasága az árnyalt gondolkodás legfontosabb eszköze. S ha a hivatásos beszélők az ellen vétenek, mindez károsan hat a hallgatók (nézők) nyelvhasználatára, gondolkodására, nyelvi magatartására, sőt végső fokon emberi magatartásukra is.

**

Buda Béla: A tömegtájékoztatás nyelvének néhány kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátossága

A tömegkommunikáció, a „szerkesztettség” és a nyelv

A társadalomtudományok szaknyelvében a tömegkommunikáció gyűjtőfogalom honosodott meg hazánkban a tömegtájékoztatás vagy tömegközlés helyett. Ez utóbbi keffő ugyanis valamiféle szándékolt, vezérelt gondolatokat közvetítő aktus képzetét idézi fel. Ez a funkció szóban létezik, s emellett a tömegkommunikáció a mai társadalmak növekvő jelentőségű szórakoztató rendszere is, bár a politikai közgondolkodás a tömegkommunikáció központi szabályzó szerepét hangsúlyozza.

A tájékoztató szerep minden információs tartalomra rányomja a bélyegét (érdek, kontroll), vagyis a közvetlen emberi kommunikációnál nagyobb mértékben előre megtervezték.

A tömegkommunikáció legfontosabb vonása, hogy társadalmi erőcsoportok céljait és érdekeit hordozza (azokét, akik a tömegkommunikációs eszközöket birtokolják). Hirdeti a társadalmi szabályozás utasításait és tilalmait, és propagálja az uralkodó értékeket.

A tömegkommunikáció társadalmi kontrollja kiterjed a nyelvhasználatra is úgy, hogy uralkodó nyelvhasználatot kodifikál, és azt kiterjeszti a társadalom mind szélesebb köreire. Ennek következtében a nyelvhasználatban tetten érhető egy kiegyenlítődési, uniformizáló folyamat, mely a hivatalos nyelv elterjedéséhez vezet. Ezt igazolja a hírtartalmak szerkesztettsége: a rádió, nyomtatott sajtó, televízió nyelvhasználatára a „kanonizált”, értelmiségi dominanciájú köznyelv jellemző. További következmény, hogy a politikai tartalmú és célú közlemények nyelvi szempontból ritualizálódnak, ezáltal a manifeszt közléstartalom sajátos, metakommunikatív tartalmat is kap.

A magyar tömegkommunikáció nyelvének vizsgálata, a lexikális tartalom vizsgálatának korlátai

A hazai tömegtájékoztatás nyelvének célzatos elemzéséhez mennyiségileg is vizsgálható szövegmintakészletre van szükség. Kívánatos lenne, hogy olyan szövegek hasonló mintatömege álljon rendelkezésre, amelyek közvetlen és természetes társadalmi kommunikációs helyzetekben keletkeztek.

A tömegkommunikáció nyelvhasználatának megítélésében azt is számba kell venni, hogy mennyiben van szó egy adott, tágabb társadalmi szabályozási helyzet nyelvi kifejeződéséről.

A kiválasztott nyelvi mintaanyag keresztmetszet; főként politikai híreket, propagandát stb. tartalmaz, csak érintőlegesen terjed ki a művészeti kommunikációra. A lexikális tartalmak vizsgálata nem nyújt elégséges információt, mert a rádióban és a tévében már annak is kommunikatív tartalma van, hogy a műsor melyik csatornán, milyen időpontban hangzik el. A nyelvész számára elvész a kommunikátor nem verbális kommunikációja és a metakommunikációja is.

A sajtónyelv: napilapok, televízió; nyelvi kommunikáció a rádióban

A szerkesztettség és kontrolláltság legszembetűnőbben az írott sajtó nyelvében található meg. Általános szabályszerűség, hogy a lapok a kedvezőtlen információkat hagyják el, a kedvezőket pedig felduzzasztják.

A nyelvi szerkesztettség sajátosságait az értékrend határozza meg, főleg a politikai tájékoztatásban. A sztereotip kifejezések a hazai sajtóban fontos támpontok az események hivatalos felfogásának megértéséhez: teljes nézetazonosság, őszinte baráti légkör; vannak még problémák stb.

A szakszövegekre is jellemző a stiláris és fogalmazási sztereotipizálás (pl. a *Népsportban*).

A televízió hírszerkesztői ragaszkodnak a hírszolgálat fogalmazásmódjához. A műsorok zömében a képi elemek uralkodnak a szöveges tájékoztatás felett. Az élő műsorokban a spontán beszéd következtében gyakoriak a nyelvi hibák: tévesztés, hezitálás, egyeztetési vétség stb.

A rádió nyelvi kommunikációja széles körű vizsgálódásra ad lehetőséget, a legkülönbefélebb műfajokban a hírműsoroaktól a rétegműsorokig.

A három tömegkommunikációs eszköz lexikális tartalmaiban feltűnő a hasonlóság és így a tömegtájékoztató nyelvének uniformizáltsága. Ez utal arra, hogy a tömegkommunikáció a modern társadalmakban egységesíti a nyelvet.

Heltainé Nagy Erzsébet: A megszólalás kulcsa a másik embernél van

A nyelv: kommunikáció

A szerző gondolatmenetét abból a megállapításból kiindulva fejti ki, hogy a nyelvtudomány tudományközi kapcsolatai sokfélék. Különösképpen a kommunikációelmélet és a pszichológia hatására másféle tudásunk van ma a nyelvről: előtérbe került a beszéd, illetve a nyelv mint társas pszichikai jelenség.

A szerző röviden értelmezi Fabriczius-Kovács Ferenc kommunikációelméletét, Gombocz Zoltán, Karácsony Sándor pszicholingvisztikai rendszereit. Az elméletekből kiemeli, hogy a hangzó nyelv szerepének megítélésében igen fontos a „második személy” visszajelzése, a beszédbeli transzformációk érvényesülése s az, hogy a beszéd tulajdonképpen cselekvés. Vagyis fény derül arra, hogy a nyelv használatát éppúgy kötött szabályok, konvenciók vezérlik, mint a nyelvtani struktúrák felépítését. Nem kevésbé fontos az a felfedezés is, hogy a metakommunikáció (gesztusok, mozgások stb.) összetevői állandó kísérői az emberi kommunikációnak.

Tömegközlés vagy tömegkommunikáció?

A szerző megállapítja, hogy a modern tömegkommunikáció egyenlően aktív, autonóm felek kommunikációs viszonya. Az adó/vevő modellben tehát a publikum nem „tésztaként” formálható anonim tömeg, hanem közös értékekkel, normákkal rendelkező közönség. A közönség azonban rétegződik: törekvések, műveltségi szint, etnikai, ökológiai stb. szempontoknak megfelelően. A tömegközlésnek tehát többféle izlést kell kielégítenie rétegműsorokkal vagy specializálódott többcsatornás (tv, rádió) rendszerek-

kel. A tömegkommunikáció szakembereinek egyre inkább kell törekedniük, hogy a közvetített közlések közelebb kerüljenek a beszélgetési szituációkhoz, a hagyományos kommunikációs formákhoz.

Szociológiai felmérésekre hivatkozva láthatjuk, hogy mennyire eltérő módon veszi igénybe a hazai lakosság a tömegkommunikáció csatornáit. A hazai tájékoztatási lépcső paradoxont hordoz. A kedvezőtlenebb mutatókkal jellemezhető rétegek jutnak a legkönnyebben torzuló információs formákhoz, pedig nekik lenne leginkább szükségük stabil, lassan feldolgozható, többször elővehető információkra.

A tömegkommunikáció nyelvhasználatáról szólva a szerző megállapítja, hogy a tévé, rádió minél inkább annak a normának a szabályait, értékeit kultiválja, amelyhez a célzott közönség tartozik, annál inkább érzi úgy a hallgató, néző, hogy hozzá szólnak. A nyelvváltozatok és nyelvi viselkedésmódok pozitív értéket, követendő mintát képviselnek a befogadó számára.

Huszár Ágnes: A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana

A beszélt nyelv és a norma

A nyelvet beszélő társadalom földrajzi, szociális stb. széttagoltsága tükröződik a nyelvhasználatban. A nyelvi norma elfogadása vagy elutasítása szorosan összefügg az egyén s rajta keresztül a csoport és társadalom értéktudatával, értékhierarchiájával. Lényeges különbség mutatkozik a beszélt és írott nyelv normatíváiban is. Egy ember szerepeinek sokfélesége miatt egyszerre többféle nyelvi alrendszert is használ.

A rádió és a televízió nyelve

A rádiós és a televíziós megszólalások nyelvi megformáltságát több tényező befolyásolja: a téma, az élő vagy „konzerv” adás, a „harmadik személy”, a közönség jelenléte stb. Stúdióhelyzetben a beszélők szintaktikailag komplexebb összetevőket építenek a predikatív szerkezetekbe, a nyelvi forma direkt kezelésével produkálják magukat. Ez az ún. kidolgozott kód a kényszerkommunikációs, illetve formalizált csatorna esetében jön létre. A mindennapi, familiáris beszéd korlátozott kódja pedig a beszélgetők közti kapcsolat és a beszédhelyzetben való alkalmazkodás függvényeként jelenik meg. Az írott nyelvi norma magatartása jellemző pl. a hírműsorokra, a tudományos ismeretterjesztő adások zömére. Az élő adások számítanak a leginkább rádiós műfajnak, ezeket a megismételhetetlenség, a sűrítettség jellemzi. Van jó néhány átmeneti műfaj, amelyekben az írott szöveg és az élőbeszéd aránya változó.

Az élőbeszéd jellegzetességei, hibái

Nyelvi ízlésünk írott szövegeken nevelkedett, a mindennapi beszéd nyelvtani helytelenségét nem lenne szabad mítoszként kezelni. Gyakori a szokatlan szórend, a többszörsően összetett mondat az egyszerű helyett, a felduzzasztott birtokos jelzős szerkezet, a gyakori hezitálás, a tölteléksszók, a javítás, a kiegészíthetetlen hiányos mondatok, egyeztetési hibák stb.

Gyakori a kötőszóhiány vagy éppen a kötőszóhalmozás, a beékelődés, a formai és tartalmi ismétlés; az értelmezős szerkezetekben az azonosító értelmező fordul elő sűrűn. Az élőbeszéd igyekszik elkerülni a balra bővülő, viszonylag mély szerkezeteket, helyetük főként jelzői alárendelések fordulnak elő nagy számban.

Néhány jellegzetesség a beszélt nyelv aktuális tagolásában: sok a réma+téma sorrend, a csak rémát tartalmazó mondat, a téma többféle kiemelése, megismétlése.

Tanulásképpen a szerző leszögezi, hogy a tömegtájékoztató két alapvető funkciója az információ és a reguláció szoros összefüggésben van a nyelvvel. E funkciók betöltése érdekében úgy kell beszélni, írni a sajtóban, hogy a megértés létrejöhessen. Ehhez pedig arra van szükség, hogy az élőbeszéd jellegzetes szerkezetei megkapják az őket megillető helyet a kodifikálásra váró beszélt nyelvi normában.

Kemény Gábor: Kép és kommunikáció

A szerző tanulmányában számba veszi a nyelvi képek típusait a képzettartalom elevensége szerint, és képről mint formateremtő elvről vallott nézeteit fejt ki a tömegkommunikáció nyelvére vonatkoztatva. Abból a megállapításból indul ki, hogy a kép az emberek közti kommunikáció támasza, alapja.

A nyelvi képek többféleképpen csoportosíthatók: szerkezetük, anyaguk, logikai-szemantikai alkatuk, stilisztikai rendeltetésük stb. szerint. Az első fejezet az eredetiség foka, a képesség mértéke szerint tekinti át a tömegtájékoztató nyelvben előforduló képeket. A köznyelvi képek csoportjába azok a konvencionális képek kerülnek, amelyeknek még érzékkelhető a képszerűségük. A leggyakrabban használt, és emiatt leginkább megfakult képek képzetkeltő ereje csökken, jellegük az exmetaforák természetéhez közelít: pl. „a jövő kapuja”, „a mérleg serpenyője”, „ütőkártya”, „tartópillér” stb.

Az exmetaforák eredeti szemléletességét már nem érzékeljük: „a szóvivő aláhúzta, leszögezte”, „a kapcsolatot elmélyíteni, megszilárdítani” stb.

Az eredeti kép olyan egyedi-egyszeri „hapax legomenon” jellegű nyelvi alkotás, amely egyéni leleményekből, újszerű meglátásból, képzettársításból származik. A tömegtájékoztató nyelvben ritkábban keletkeznek. Hasonlatok, birtokos jelzős teljes metaforák, alany-állítmányi szerkezetű teljes metaforák és szóösszetételek fordulnak elő többnyire.

A kollektív tudatban élő és a frissen alkotott képek között a gyakorlatban egy elég széles átmeneti sáv húzódik. Ezek a nyelvi képek sem a langue-hoz, sem a parole-hoz nem tartoznak igazán: már eleve adott közös képzetkincset aktualizálnak. Két típusuk van: (a) az elhomályosult köznyelvi képek felújított változatai, (b) idézetre, formulára való utalások, célzások, rájátszások.

A szóképek felújításának módszerei közül találkozhatunk a variációval, a transzpozícióval, de előfordul a mikrokontextus megújító hatása is.

A szövegkörnyezettel konkretizált exmetaforákban a befogadó végül is visszavált az elvont síkra. Ez az oda-vissza mozgás az eredeti és a metaforikus jelentés között eredményezi az elkoptatott szókép felfrissítését.

A tömegtájékoztató nemcsak a régi, hanem az új képeket is továbbfejleszti explikációval, a képi sík erősítésével, vizualitással. A külső idézések akár irodalomban, képzőművészetben vagy zenében egyaránt megjelennek. Ezek voltaképpen ismétlődé-

sek, melyek által a szövegelem a közvetlen jelentésen kívül származékos (szimbolikus) jelentésre is szert tesz. A szövegen kívüli elemek megismétlődésével létrejött jelentésbővülés az elem emblematikus funkciója.

A szó szerinti idézetek, a szólások és közmondások, szállóigék, irodalmi művek címei gyakori eszközei a sajtó nyelvének, kötött variált és helyettesített formában.

Az utolsó fejezetben a szerző közvetlen szövegösszefüggésben vizsgálja a megújítás és a konkrét — elvont jelentésmozgások problematikáját a tömegtájékoztató nyelvben. Gyakori, hogy az újságcikk lényege egyetlen képbe, motívumba van besűrítve, mintegy mágneses pólusként; ugyanígy pl. a cím is formateremtő elvvé rangosodott a képpel.

A záró részben három szövegpéldán figyelhetjük meg, hogyan tölthet be formszervező funkciót egy vagy több kép sajtónyelvi szövegekben.

A tanulmányt igen értékes szakirodalmi és forrásjegyzék zárja.

Vidra Klára

Irodalom

Benczedy József, *Nyr.* 111. (1987.) 2. 234—243.

Molnár Ildikó, *HungÉrt.* IX. (1987). 3—4. 203—204.

Elekfi László: Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 496 p.

1. A kötet — fent megjelölt — adatainak teljessé tételéhez tartozik a szerző ajánlása: „Brassai Sámuel emlékének”.

Az ajánlást, de egyben a tanulmánykötet gondolati magjának megértését, indoklását Brassai Sámuelnek egy 105 éve keletkezett munkájában lelhetjük fel: „A megértés eszköze (...) az, hogy az újat a régire alapítsuk” (Brassai Sámuel: Szórend és accentus. ÉNySzK. XIV/9. Budapest, 1888. 26). (Erre az indító gondolatra e recenzió szerzőjének figyelmét Elekfi László hívta föl.)

A kötet több tanulmány összefűzése, a szerző kutatási céljának szolgálatába állítva. Fő célja annak kutatása, milyen — eddig különösen nem vizsgált — tényezők irányítják a mondatok (és a mondatokból felépülő verses szövegek) megformálását, valamint hogy ezeken a megformálási mozzanatokon mint közlési csatornákon át föltehetőleg hogyan hatnak az egyes mondatok sorozatából álló versrészletek és az egész versek az olvasóra (vö. 15). Fő szempontja a szórend mondattani és stilisztikai elemzése a közléseleméletnek korábban alig méltatott alapelve, az *aktuális mondattagolás* alapján.

Nem klasszikus értelemben vett irodalmi-esztétikai, de nem is szokásos nyelvtani elemzéseket végez ritmikus költői szövegekben. Vizsgálja, hogy a ritmuson belül hogyan érvényesül az aktuális tagolás, s ezek alapján az akusztikai ritmuson kívül az aktuális tagolás — „ritmusként” — a gondolat átadásának ritmusaként rajzolódik ki.

A fenti kérdések elméleti tisztázása alapján Petőfi Sándor verses műveinek csaknem kétharmadát vizsgálja a szerző. Vizsgálati anyagának kiválasztása nem volt vélet-